

**І. М. Каманін (1850–1921) – видатний представник
наукової еліти Наддніпрянської України
кінця XIX – початку XX століття**

Надія Якобчук

ORCID: 0000-0003-2679-2643

ResearcherID: B-6322-2019

nadiiayakobchuk@ukr.net

*Національний музей історії України у Другій світовій війні
Меморіальний комплекс (м. Київ),
вулиця Лаврська, 24, Київ, 01015, Україна*

Анотація. Проаналізовано основні етапи життєвого шляху та наукової діяльності видатного українського історика, архівіста, археографа та палеографа кінця XIX – початку XX ст. І. М. Каманіна. Розкрито джерельний потенціал наукової спадщини ученого. Визначено його внесок в історію та громадсько-культурне життя України.

Ключові слова: історія; наукова спадщина; архів.

Надійшла до редколегії 15.10.2018

Прорецензована 07.11.2018

Рекомендована до друку 15.11.2018

**Ivan M. Kamanin (1850–1921) as a Famous Representative
of the Scientific Elite of the Dnipro Ukraine
of the late 19th and early 20th century**

Nadiia Yakobchuk

ORCID: 0000-0003-2679-2643

ResearcherID: B-6322-2019

nadiiyakobchuk@ukr.net

*National Museum of the History of Ukraine in the Second World War.
Memorial complex,
27 Lavrska Str., Kyiv, 01015, Ukraine*

Abstract. The main stages of life and scientific activity of I. M. Kamanin is famous Ukrainian historian, archivist, archeographer and paleographer of the end of the 19th and the beginning of the 20th century are analyzed in article. The source potential of the scientific heritage of the scientist is discovered. His contribution to the history, public and cultural life of Ukraine is determined.

Keywords: History; Scientific Heritage; Archive.

Received 15.10.2018

Revised 07.11.2018

Accepted 15.11.2018

Постановка проблеми. З другої половини XIX ст. Київ став важливим центром розвитку української науки. В університеті Святого Володимира, де було створено Київський центральний архів давніх актів (далі – КЦАДА), розгорнули масштабні дослідження предстваники заснованої В. Антоновичем історичної школи документалістів. Це була ціла плеяда талановитих науковців, які заклали основи українського джерелознавства, запровадили до наукового обігу великий масив історичних джерел та реалізували концепцію регіонального дослідження історії України доби середньовіччя. Один із них – Іван Михайлович Каманін. Людина енциклопедичних знань з надзвичайно широким колом наукових інтересів, яка все життя присвятила архівознавчим, археографічним, історичним та палеографічним студіям. Учений перебував у центрі наукового та громадського життя Києва та України останньої третини XIX – початку XX ст., працював у складі кількох комісій Української академії наук, брав активну участь у роботі організацій та установ, створених для розвитку і популяризації історичних досліджень. Серед них: Історичне товариство Нестора-літописця, Київська археографічна комісія, Московське Імператорське археологічне товариство, Наукове товариство ім. Т. Шевченка у Львові, Українське наукове товариство в Києві, Київський відділ Імператорського Російського воєнно-історичного товариства, Київське товариство охорони пам'яток старовини і мистецтва та інші. *«Редкое научное начинание в Киеве обходилось без деятельного участия Ивана Михайловича. Археологический съезд, организация изучения края и научные экскурсии, создание нового общества или ученого учреждения все [привлекало] Ивана Михайловича, везде можно было видеть характерную фигуру историка, слышать его доклады и меткие замечания»*, – так відгукнувся про Івана Михайловича В. Базилевич [13, арк. 3 зв.].

Протягом 45 років І.М. Каманін працював у КЦАДА, а сучасники не уявляли собі цієї установи без нього. Саме архівознавчі студії визначили тематику більшості його наукових праць, а доступ до величезного масиву архівних документів дав можливість запровадити до наукового обігу важливі та раніше невідомі джерела з історії України, Росії, церкви, національних меншин тощо. Багатогранна особистість дослідника знайшла свій вияв у великій за обсягом та тематично різноманітній спадщині, що налічує близько 300 наукових праць. Однак у сучасній історіографії він залишається дослідником другого плану.

Історіографія. Інформацію про основні етапи життя та наукової діяльності І. Каманіна можна знайти у багатьох статтях і на сторінках довідників та енциклопедій. Перші змістовні статті опублікували у 1926 р. М. Василенко та В. Щербина [1, с. 54–64; 27, с. 44–53]. Будучи сучасниками ученого, вони навели факти його біографії, дали оцінку історичній та архівознавчій спадщині. У радянський період на імені дослідника лежав ярлик історика «буржуазно-ліберального напрямку», хоча

незважаючи на це наукова громадськість визнавала цінність його праць української палеографії [23, с. 529]. Винятком була лише коротка замітка В.В. Панашенко «Український історик-архівіст І.М. Каманін», приурочена до 120-річчя з дня народження ученого [20, с. 100–102].

Після проголошення незалежності України історики повернулися до дослідження біографії та спадщини І. М. Каманіна. Протягом 1990–2000-х рр. були опубліковані статті О. Ситника, О. Ємець, О. Нагірняка та ін. [22, с. 115–132; 10, с. 168–178; 12, с. 168–176; 19, с. 194–198; 31, с. 138–149]. До наукового обігу запроваджено спогади науковця «*Моя життя*», частину листування, документів особового походження, перевидано окремі праці з архівознавства та монографію «*Звереницькі печери в Києві*» [11, с. 251–268; 18, с. 209–212; 28, с. 102–111; 32, с. 302–316; 33, с. 85–90; 34, с. 246–261]. Документальній спадщині ученого присвячено дисертаційне дослідження [30]. Численні статті про життєвий шлях і наукову діяльність І. Каманіна вміщено у довідкових виданнях [2, с. 240–249; 9, с. 47–48; 16, с. 186; 21, с. 431–432; 24, с. 266–268; 25, с. 189–190].

Мета дослідження. У пропонованій статті ми проаналізуємо життєвий шлях та наукову діяльність І. Каманіна як активного представника наукових кіл Києва та громадсько-культурного життя України.

Виклад основного матеріалу. Учений народився 11 вересня 1850 р. в містечку Димер Київського повіту Київської губернії (зараз – смт. Димер Вишгородського району Київської області) у родині військово-службовця. Батьки майбутнього дослідника не були пов'язані з наукою, хоча мали досить гарну освіту. Михайло Михайлович Каманін походив із селянської родини Володимирської губернії. У грудні 1820 р. він став рекрутом артилерійської бригади і до 40 років дослужився до чину поручика. М. Каманін служив на території Володимирської, Московської та Смоленської губерній, а в 1849 р. його перевели до Києва. Він брав участь у Кримській війні, був нагороджений медаллю за оборону Севастополя, а в 1860 р. завершив військову кар'єру, звільнившись у запас [35, с. 166].

Мати майбутнього історика Олександра Олександрівна Щуровська походила з родини міщан Смоленської губернії. Рано втративши батьків, вона виховувалася у родині священика – друга її батька. Учений згадував маму як доброзичливу жінку із сильним вольовим характером. Завдяки її впливу у родині панували українські традиції та побут, притаманний духовенству. О. Каманіна любила українські пісні, часто купувала та читала дітям твори українських письменників, тому вже в дитинстві Іван Михайлович познайомився з творчістю Г. Квітки-Основ'яненка і Т. Шевченка, знав напам'ять багато поезій з «Кобзаря» та українських пісень. Родина Каманіних була багатодітною. У спогадах учений зазначав, що був сьомою дитиною і мав вісім братів та сестер. Однак до повноліття, крім нього, дожили лише дві

його сестри Єлизавета та Пелагея, про яких є запис у послужному списку Михайла Каманіна [4, арк. 14 зв., 16 зв.].

Перші дитячі роки майбутній історик провів у містечку Димер, а коли М. Каманіна мобілізували на Кримську війну, родина переїхала спочатку до Києва, а згодом до Звенигородки. З 1857 р. вони остаточно оселилися у Києві.

У 1860 р. І. Каманін розпочав навчання у Другій Київській гімназії, де, імовірно, і зародився його інтерес до історичної науки. Викладачі та директор навчального закладу І. Слепушкін відзначалися жертівністю у справі служіння інтересам освіти, тому намагалися виховувати своїх учнів у національному дусі. На уроках П. Житецького, І. Самчевського, Н. Тумасова, А. Юркевича та ін. гімназисти знайомилися з літописами Самовидця, Г. Грабянки, С. Величка, здобували загальні знання з української історії, вивчали мови [27, с. 44–45].

У 1868 р., після успішного завершення гімназії, майбутній учений став студентом Київського університету Св. Володимира, обравши історико-філологічний факультет. Можливо, за прикладом своїх вчителів, він мріяв про педагогічну діяльність. Особова справа студента І. Каманіна, відомості іспитів та протоколи засідань Ради Київського університету свідчать, що він мав високий рівень навчальних досягнень, здобув ґрунтовні знання з усіх профільних дисциплін. Відомості півкурсів (1870 р.) та випускних іспитів (1872 р.) І. Каманіна містять відмінні оцінки, і лише грецька, латинська, німецька мови та історія загальної літератури складені на «удовлетворительно» [5, арк. 34 зв.; 6, арк. 70 зв. – 71].

Велику роль у професійному становленні і формуванні наукового світогляду дослідника відіграло знайомство з В. Антоновичем, який, отримавши звання доцента, викладав на його курсі історію. Під впливом свого викладача Іван Михайлович розпочав працювати у КЦАДА, вивчаючи літописи, поступово захопився архівістикою і з великим натхненням віддався науці. Навчаючись на останніх курсах, він, за порадою М. Драгоманова, перекладав з французької мови «Руководство по древней истории Востока до Персидских воен» Ф. Ленормана. Під керівництвом В. Антоновича І. Каманін написав наукове дослідження «Очерк истории Тверского княжества», після захисту якого 3 листопада 1872 р. йому було присуджено ступінь кандидата історичних наук [35, с. 167]. 17 січня 1873 р. Радою Київського університету І. Каманіну було видано відповідний диплом [4, арк. 11].

Успішно розпочата наукова праця, приязні і доброзичливі взаємини з В. Антоновичем відкривали перед майбутнім дослідником значні професійні перспективи. Але, перехворівши на тиф, він почав втрачати слух, тому педагогічна діяльність стала неможливою, а наукова опинилася під загрозою.

Для молодого науковця це було трагедією. Майже одразу після закінчення університету (27 січня 1873 р.) він одружився і потрібно

було утримувати родину. Дружиною І. Каманіна стала донька чиновника Київського артилерійського округу Ольга Андріївна Птіцина. А у грудні цього самого року у подружжя народився старший син Валеріан [4, арк. 3, 9].

Щоб забезпечити сім'ю, учений від 1873 р. розпочав працювати у Київському губернському акцизному управлінні, посівши посаду контролера з нагляду за тютюновими фабриками міста. Довідка, видана Івану Михайловичу 4 червня 1876 р., свідчить, що посадові обов'язки він виконував дуже добросовісно і відзначався високою самоорганізованістю та внутрішньою дисципліною [4, арк. 6]. На початку червня 1876 р. І. Каманін за сумісництвом влаштувався вільнонайманим співробітником до КЦАДА. У намірі відновити архівну роботу його підтримав В. Антонович, про що учений завжди згадував з великою вдячністю [14, с. 67]. Ім'я Івана Михайловича бачимо у списку службовців 1852–1902 рр., поданому Київському генерал-губернатору М. І. Драгомирову 20 березня 1903 року [35, с. 168].

Записи у різних варіантах послужного списку І. Каманіна свідчать, що його професійна кар'єра відзначалася стабільністю і була пов'язана з однією установою – КЦАДА. 2 червня 1883 р. його було призначено на офіційну посаду помічника бібліотекаря та завідувача архіву. На цій посаді учений пропрацював 20 років і зарекомендував себе відповідальним, сумлінним і порядним працівником [7, арк. 26 зв. – 27]. За зразкову службу незмінно на одній і тій самій посаді протягом тривалого часу його було нагороджено орденами Св. Станіслава 3-го (26 грудня 1891 р.) і 2-го ступеня (1 січня 1893 р.), Св. Анни 3-го ступеня (3 лютого 1898 р.).

Зміни у професійній кар'єрі науковця відбулися у 1903 році. 1 січня 1903 р. його було призначено тимчасово виконуючим обов'язки керівника КЦАДА, а 2 листопада цього самого року він офіційно став архіваріусом (директором) [7, арк. 27 зв.], залишаючись на цій посаді впродовж наступних 18-ти років. За зразкову службу на посаді архіваріуса І. Каманіна було нагороджено орденом Св. Анни 2-го ступеня (1 січня 1906 р.) та званням кавалера ордена Св. Володимира 4-го ступеня (1 січня 1911 р.) [7, арк. 27 зв.].

В останні роки життя учений був співробітником відділу соціальних наук УАН та ІНО ім. Драгоманова, викладав палеографію та архівознавство у Київському археологічному інституті. Протягом квітня жовтня 1920 р. він обіймав посаду керівничого над працями Постійної комісії для виучування західно-руського й українського права УАН [26, арк 1–1 зв.].

11 січня 1921 р. дослідник помер і згідно з власним заповітом був похований у скиті Звіринецьких печер. Впродовж усієї своєї професійної кар'єри І. Каманін був відданий своїй роботі і, можна сказати, жив справами архіву, всіма силами намагався забезпечити його нале-

жне функціонування, вдосконалити систему опису архівних документів, перешкодити їх фальсифікації, вирішити кадрові питання та непрості побутові проблеми установи. Він неодноразово писав доповідні записки та оглядові статті, присвячені становищу КЦАДА у різні роки. Під час Першої світової війни особисто займався підготовкою майна архіву до евакуації в Саратов, особливо переймаючись за збереження документів при транспортуванні [35, с. 168].

Активна наукова діяльність Івана Михайловича розпочалася на початку 1880-х років. Перші його дослідження мали історико-документальний характер і ґрунтувалися на джерелах, виявлених у процесі архівної роботи в КЦАДА. У цей період в центрі уваги науковця перебували історія Київського архіву, різні епізоди історії Києва, археографія, насамперед упорядкування і видання описів актових книг. У комплексі ранніх праць І. Каманіна слід виділити такі: «*Киевский центральный архив*» (одну можна датувати 1878 або 1879 р., а другу 1880 р.), «*К вопросу об имени Галшки Гулевичевны, основательницы братской школы и монастыря*» (1880), «*Из истории киевских контрактов*» (1881), «*Из киевской старины*» (1882) та ін.

З 1885 р. історик зацікавився дослідженням проблеми самоврядування Києва, опублікувавши статтю «*Из истории городского самоуправления по магдебургскому праву*». Протягом наступного десятиліття та надалі він неодноразово повертався до цього питання, розглядаючи його у різних аспектах (праці «*О киевских войтах XIX в.*», «*О последних киевских войтах*», «*Последние годы самоуправления Киева по магдебургскому праву*» та ін.).

Окрім того, від початку 1880-х рр. у колі наукових інтересів І. Каманіна з'являється його найулюбленіша тема – доба Б. Хмельницького. Перші праці ученого були присвячені особистості гетьмана та його політиці щодо Києва. Це брошура «*Богдан Хмельницкий, гетьман*» (1880) та статті «*Новые исторические материалы о Богдане Хмельницком*» (1888) і «*Киевляне и Богдан Хмельницкий в их взаимных отношениях*» (1888).

Особливо насиченим було наступне десятиліття життя дослідника. Він активно працював в архіві, писав та друкував наукові статті і рецензії в «*Киевской старине*», «*Университетских известиях*», «*Чтениях исторического общества Нестора-литописца*», «*Записках Наукового товариства імені Т. Шевченка*», а також брав участь у громадських заходах. У 1898 р. І. Каманін входив до складу Київського відділу Підготовчого комітету XI Археологічного з'їзду, який відбувся наступного року в Києві, отримавши посаду скарбника. Як представника від КЦАДА, влітку 1898 р. комітет відрядив його на Волинь та Поділля для ознайомлення з палеографічними пам'ятками, що зберігалися у монастирських, церковних, приватних бібліотеках та архівах. У 1893 р. учений став членом-співробітником Тимчасової комісії для розбору давніх актів, а наступного – розпочав співпрацю з Науковим товариством імені Т. Шевченка

у Львові [2, с. 241]. У квітні 1897 р. в Києві на базі Товариства заохочення мистецтв та комісії із заснування міського музею було організовано нову установу – Товариство старожитностей та мистецтв, яке ставило за мету вивчення та збереження пам'яток історії та культури. Науковець одразу став одним з його членів.

У 1890–1901 рр. в полі зору І. Каманіна перебували проблеми вітчизняної історії, архівознавства, палеографії та археографії. Він працював дуже інтенсивно, про що свідчить кількість написаних і опублікованих за цей період праць (104 одиниці). Поряд із дослідженням постатей українських гетьманів, проблем міського самоврядування учений зосередився на вивченні періоду козаччини, особливою соціально-економічного та культурного життя Києва XV–XIX ст., розвитку українського письма, теоретичних та практичних питань архівістики. Протягом цього десятиліття були надруковані найвідоміші праці Івана Михайловича: «*Материалы по истории Киевской городской общины*» (1892), «*К вопросу о казачестве до Богдана Хмельницкого*» (1894), «*Материалы по истории казацкого землевладения*» (1894), «*Еще о древности братства и школы в Киеве*» (1895), «*Чем должны быть описи архивов?*» (1895), «*Об экспертизе древних подложных документов*» (1900), «*Палеографический изборник*» (1899), «*Очерк гетманства Петра Сагайдачного*» (1901), «*Материалы к Очерку гетманства Петра Сагайдачного*» (1901) та інші.

У перші два десятиліття ХХ ст. головними науковими пріоритетами І. Каманіна залишилися історія міського самоврядування, історія українського козацтва, особливо доба Б. Хмельницького, архівна справа та палеографія. Також на цьому етапі важливе місце у його науковій діяльності посіла археологія – дослідження українських церков, Звіринецьких печер та інших історичних пам'яток. Протягом 1902–1918 рр. учений опублікував низку праць, найвідоміші з яких: «*Новые данные по истории Киевского городского самоуправления в XVII веке*» (1903), «*Эпизоды и деятели эпохи Богдана Хмельницкого*» (1905), «*К подробностям о начале войн Богдана Хмельницкого*» (1905), «*К вопросу о казацком землевладении*» (1909), «*Битва казаков с поляками под м. Берестечком в 1651 г.*» (1910), «*Походжение Богдана Хмельницкого*» (1913), «*Українські богатирі козацького періоду*» (1913), «*Документы эпохи Богдана Хмельницкого 1656 и 1657 г.*» (1911), «*Об организации областных военно-центральных архивов*» (1911), «*Записка об учреждении в Киеве Ученой Архивной Комиссии*» (1912), «*Зверинецкие пещеры в Киеве (их древность и святость)*» (1914), «*Договоры Богдана Хмельницкого с Польшей, Швецией и Россией*» (1916) та ін.

Аналіз наукового доробку та епістолярної спадщини І. Каманіна дав підстави стверджувати, що він завжди був активним учасником громадського життя та практично усіх науково-культурних заходів, які

відбувалися в Києві. У 1902 р., коли кияни відзначали п'ятдесяту річницю з дня смерті М. Гоголя, він узяв участь в урочистому засіданні Товариства Нестора-літописця, написавши ґрунтовну працю, присвячену аналізу історично-літературної спадщини письменника. Під заголовком «*Научные и литературные произведения Н. В. Гоголя по истории Малороссии*» вона увійшла до ювілейної XVI книги ЧІТНЛ, збірника статей «*Памяти Н. В. Гоголя*» та була надрукована окремим виданням. На 100-річчя з дня народження літератора І. Каманін відгукнувся публікацією «*Несколько слов об исторической драме Н. В. Гоголя*» [15, с. 91–98]. У грудні 1906 р. дослідник брав участь у святкуванні 35-ліття наукової діяльності свого учителя В. Антоновича. У листі до Н. Плетнєвої він із захопленням оповідає про цю подію: «*Зато мы завтра чествуем В. Б. Антоновича с 35-летием профессорства, 45-летием архивных работ и 50-летием окончания университета. Я подношу адрес от Архива, подписанный языком XVIII в. наших актов и в папке, воспроизводящей наши актовые книги*» [3, арк. 1 зв. – 2]. І. Каманін також був одним з упорядників ювілейного збірника «Сину України» (1906) на пошану В. Антоновича, де умістив статтю «*Эпизоды и деятели эпохи Богдана Хмельницкого*».

У 1910 р. Історичне товариство Нестора-літописця виступило ініціатором створення Київського товариства охорони пам'яток старовини і мистецтва, яке почало роботу у березні того самого року. І. Каманін очолив комісію з охорони письмових пам'яток і мистецтва (так звана архівна комісія), яка була заснована 1912 р. У 1914 р. її було реформовано у Київську вчену архівну комісію та комісію з реставрації пам'яток.

16 березня 1912 р. ученого обрали членом Комісії з організації відділу «Старий Київ» у Київському художньо-промисловому і науковому музеї (зараз – Національний художній музей України). Протягом 1912–1914 рр. він брав участь у засіданнях цієї комісії [8, арк. 6 зв., 13, 16, 18, 20]. На засіданнях, за участю І. Каманіна, була розроблена програма діяльності відділу, що включала збір писемних пам'яток, речових джерел та ілюстративного матеріалу з історії, топографії та культури стародавнього Києва. Члени комісії вирішили видавати збірники «*Материалы по истории и топографии Старого Киева*» та «*Известия Комиссии Отдела Старого Киева*» [8, арк. 6, 13 зв.]. І. Каманін брав участь в обговоренні першого випуску «*Известий*» [8, арк. 16, 18].

Об'ємна наукова спадщина І. Каманіна є важливим історіографічним джерелом, що розкриває не лише основні напрями його досліджень, але й наукові погляди, світогляд, переконання, зокрема власне бачення історичного процесу. Окрім того, напрацювання ученого є свідченням розвитку історичних знань наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст.

У дослідженні історії козацтва І. Каманін продовжив напрацювання своїх попередників – істориків народницького напрямку (М. Максимовича, В. Антоновича, М. Костомарова). На його працях особливо позначився вплив поглядів М. Максимовича та В. Антоновича, а також методологічні принципи, сформовані Київською історичною школою (строгий документалізм, позитивізм, надання переваги вивченню економічної та соціально-побутової історії над політичною). Учений підтримував розроблену В. Антоновичем, общинну теорію походження козацтва, вважаючи основою козацького стану автохтонні громади землеробського населення на півдні Київщини. Досліджуючи органи влади Запорозької Січі, він підкреслював їх генетичний зв'язок з вічовими традиціями Київської Русі. На відміну від М. Костомарова, дослідник звернув особливу увагу не на козацькі рухи, а на роль у формуванні козацтва соціальних і економічних факторів. І. Каманін вперше почав досліджувати економічні проблеми історії козацтва, зокрема формування і розвиток козацького землеволодіння. Він намагався довести, що саме зростання і зміцнення останнього призводило до протиріч у середовищі козацького стану. Але його думки про зв'язок общин XIII ст. з козацькими громадами і місце знаходження першої Січі були суперечливими. Характерною особливістю історичних праць І. Каманіна також є відсутність понять «Україна», «український народ», які замінені відповідно на «Малоросія», «Южная Русь» тощо.

У дослідженні постатей українських гетьманів та історії національних меншин учений висловив ряд гіпотез, які були неоднозначно оцінені його сучасниками. Це погляди щодо походження Б. Хмельницького із середовища київських міщан, заперечення участі М. Хмельницького у Цецьорській битві, думки щодо чисельності єврейського населення в Лівобережній Україні тощо. Хоча привід, причини та події національно-визвольної війни під проводом Б. Хмельницького він оцінював об'єктивно, тому його статті залучалися до історіографії у працях сучасних дослідників історії козацтва (В. Голобуцький, В. Щербак).

Праці І. Каманіна з історії Києва, насамперед присвячені проблемам місцевого самоврядування за магдебурзьким правом, заснуванню Київської братської школи, історії Звіринецьких печер, не втратили своєї актуальності. Учений вірно визначив слабкі сторони та причини скасування права киян на самоврядування. Підтримуючи своїх сучасників (С. Голубев та ін.), він аргументовано довів загальноприйнятту на сьогодні думку про ім'я благодійниці братської школи у Києві.

Дослідження з історії національних меншин, історії слов'ян, історії літератури в науковій спадщині І. Каманіна не численні, позаяк ця тематика не була для нього ключовою. Їх написання було спричинене бажанням автора ознайомити громадськість з важливими, на його погляд, історичними документами.

Праці з історії літератури були реакцією науковця на конкретні події: роковини з дня народження або смерті письменників, реферати

колег тощо. І. Каманін – один із перших дослідників історико-літературної спадщини М. Гоголя. Він довів факт написання літератором праці з історії України та реконструював сюжет знищеної драми з історії козацтва, на що звернула увагу дослідники-гоголезнавці (А. Євдокимов, Л. Куликowa). На прохання Ганни Барвінок учений став редактором одного з перших багатотомних зібрань творів П. Куліша (1908–1910 рр.), але видані ним томи зазнали жорстокої критики сучасників (Д. Дорошенко, С. Єфремов). Окрім того, він дослідив історичний підтекст фольклорних творів (пісня «Ой на горі жінці жнуть», народних дум та ін.), намагаючись простежити традиції лицарства в Україні.

Перу І. Каманіна також належать біографічні дослідження, які мають форму некрологів. Вони є важливим джерелом для вивчення життєвого шляху як історичних осіб, так і науковців, педагогів, громадських діячів кінця XIX – початку XX ст. (Г. Теплов, О. Андрієвський, О. Федотов-Чеховський, А. Востоков та ін.).

Важливе джерельне значення мають вищезгадані археографічні публікації ученого. І. Каманін ввів до наукового обігу значний масив різноманітних за змістом історичних документів, більшість з яких стосуються козацької доби. Це універсали, листи українських гетьманів, грамоти польських королів та коронних гетьманів, документи про козацьке землеволодіння, підтвердження пільг міщан тощо. Загальна кількість опублікованих ученим документів становить понад 500 од. Публікації документів супроводжуються великими вступними статтями, коментарями, що стосуються змісту, відомостями про походження та місце знаходження документів. Результатом плідної архівної роботи дослідника також стали 20 описів актових книг КЦАДА.

Праці І. Каманіна з архівознавства мають значний джерельний потенціал, виступаючи свідченням становлення і розвитку цієї галузі знань наприкінці XIX – на початку XX ст. Учений продовжив напрацювання своїх сучасників (М. Калачов, О. Лаппо-Данилевський та ін.). У його статтях охарактеризовано методику складання описів актових книг, принципи експертизи та збереження історичних документів. І. Каманін розробив проекти організації спеціальних архівних установ (вченої архівної комісії, воєнно-польових центральних архівів), визначив завдання та основні напрями їх наукової діяльності. Також дослідник одним з перших торкнувся питання про структуру та зміст української актографії.

Палеографічні дослідження науковця містять обґрунтування його власної методики аналізу рукописів (метричний метод), що дозволяла визначити час та місце складання документів. Він проаналізував особливості скорописного письма та рукописні пам'ятки XV–XVIII ст., зокрема Пересопницьке Євангеліє. Безперечним досягненням ученого був збірник водяних знаків на папері документів з актових книг КЦАДА, виданий 1923 р., що поклало початок українській філігранології.

Висновки. І. М. Каманін був непересічною постаттю своєї епохи. Багаторічна плідна наукова діяльність та об'ємна спадщина дослідника свідчить, що він був авторитетним ученим, знаним та шанованим багатьма відомими діячами своєї доби, якого по праву можна віднести до числа наукової еліти кінця ХІХ – початку ХХ ст.

Бібліографічні посилання

1. Василенко, М., 1926. Наукова діяльність Івана Михайловича Каманіна. *Записки соц.-економ. від. ВУАН 1924–1925 рр.* Київ, т. 2–3, сс. 54–64.
2. Горбик, В. О., ред., 2005. *Видатні діячі науки і культури Києва в історико-краєзнавчому русі України.* Бібліографічний довідник. У 2-х ч. Київ, ч. 1.
3. Ф. 27. Спр. 3. Київ: Відділ рукописних фондів і текстології. Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка. НАН України. 2 арк.
4. Ф. 16. Оп. 322. Спр. 132. Київ: Державний архів м. Києва. 17 арк.
5. Ф. 16. Оп. 465. Спр. 478. Київ: Державний архів м. Києва. 204 арк.
6. Ф. 16. Оп. 311. Спр. 118. Київ: Державний архів м. Києва. 134 арк.
7. Ф. 16. Оп. 465. Спр. 4787. Київ: Державний архів м. Києва. 50 арк.
8. Ф. 304. Оп. 1. Спр. 27. Київ: Державний архів м. Києва. 65 арк.
9. Скрипиник, П. І. та Усенко, І. Б., 2007. Каманін Іван Михайлович. В: Смолій, В. А., 2007. *Енциклопедія історії України.* В 10 т. Київ : Наукова думка, т. 4 (Ка-Кам), сс. 47–48.
10. Ємець, О., 1997. Археографічна діяльність І. М. Каманіна. В: *Матеріали ювіл. конф., присвяченої 150-річчю Київ. археогр. комісії* (Київ, Седнів, 18–21 жовт. 1993 р.). Київ, сс. 168–178.
11. Ємець, О., 1996. «Труди і дні» Івана Каманіна. В: Ульяновський, В. та Довга, Л., ред., 1996. *Історія, історіософія, джерелознавство.* Статті, розвідки, замітки, есе. Київ: ІНТЕЛ, сс. 251–268.
12. Ємець, О., 1994. Учень Антоновича – Іван Каманін. В: Боряк, Г., ред., 1994. *Академія пам'яті Володимира Антоновича, 16–18 березня 1993 р.* Доповіді і матеріали. Київ, сс. 168–176.
13. Ф. 33. Спр. 839. Київ: Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського НАН України. Відділ фондів рукописної спадщини, арк. 3 зв.
14. [Каманін, І. М.], 1928. Невидані спомини І. М. Каманіна про В. Б. Антоновича. *Україна*, кн. 6, сс. 66–70.
15. Каманін, І., 1911. Несколько слов об исторической драме Н. В. Голя. В: Императорский Университет Св. Владимира, 1911. *Памяти Н. В. Голя.* Сборник речей и статей. Киев, сс. 91–98.
16. Скопенко, В. В., ред., 2005. *Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Незабутні постаті.* Довідкове видання. Київ: Світ успіху.
17. Крячок, М. І., 1997. Документи фонду Івана Михайловича Каманіна як історичне джерело (за матеріалами ЦДАМЛМ України). В: Ляхощкий, В. та Матяш, Б., ред., 1997. *Укр. архівознавство: історія, сучасний стан та перспективи.* Київ, сс. 213–220.
18. Мищик, Ю. А., 1997. Листи І. М. Каманіна до М. С. Грушевського. В: Ляхощкий, В. та Матяш, Б., ред., 1997. *Укр. архівознавство: історія, сучасний стан та перспективи.* Київ, сс. 209–212.
19. Нагірняк, О. Р., 2005. Українознавчий доробок І. М. Каманіна у структурі Історичного товариства Нестора-Літописця (кінець ХІХ – початок ХХ ст.). *Зб. наук. пр. НДІ українознавства.* Київ, т. 4, сс. 194–198.

20. Панащенко, В. В., 1971. Український історик-архівіст І. М. Каманін. *Укр. іст. журн.*, № 5, сс. 100–102.
21. Курас, І. Ф., ред., 2003. *Провідники духовності в Україні*. Довідник. Київ: Вища школа.
22. Ситник, О., 1991. Український історик Іван Каманін. *Укр. історик*, № 1-2 (108-109), сс. 115–132.
23. Бажан, М. П., ред., 1979. *Українська радянська енциклопедія*. В 12 т. Київ, т. 4.
24. Матяш, І. Б., ред., 2007. *Українські архівісти (XIX–XX ст.)*. Біобібліографічний довідник. Київ.
25. Смолій, В. А., ред., 2004. *Українські історики XX ст.* Біобібліографічний довідник. Київ.
26. Ф. 1303. Оп. 1. Спр. 6. Київ: Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України, 2 арк.
27. Щербина, В. І., 1926. Іван Михайлович Каманін як архівіст. В: *Зап. соц.-економ. від. ВУАН 1924–1925 рр.* Київ, т. 2-3, сс. 44–53.
28. Яcobчук, Н., 2010. Джерела дослідження біографії І. М. Каманіна. *Університет*, № 3, сс. 102–111.
29. Яcobчук, Н., 2010. Джерельне значення архівознавчих та археографічних досліджень Івана Каманіна. *Українознавство*, № 3(36), сс. 72–77.
30. Яcobчук, Н. О., 2012. *Документальна спадщина І. М. Каманіна (1850–1921): історико-джерелознавчий аспект*. Автореф. дис. ... канд. іст. наук. Київ: НАН України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського.
31. Яcobчук, Н., 2009. І. М. Каманін – дослідник історії та культурної спадщини міста Києва. *Наук. зап. Зб. праць молодих вчених та аспірантів*. Київ, т. 19, кн. 2, ч. 1, с. 138–149.
32. Яcobчук, Н., 2008. Листування І. М. Каманіна з Ганною Барвінок (1901–1910 рр.) у фондах Інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського. *Наук. зап. Зб. праць молодих вчених та аспірантів*. Київ, т. 16, сс. 302–316.
33. Яcobчук, Н., 2010. Листування Івана Каманіна з Іваном Білозерським у 1903–1909 роках як історичне джерело. *Українознавство*, № 1(34), сс. 85–90.
34. Яcobчук Н. О., 2010. Листи І. М. Каманіна до П. Я. Стебницького. *Пам'ятки*, вип. 11, сс. 246–261.
35. Яcobчук, Н. О., 2015. Просопографічний портрет Івана Каманіна (1850–1921). *Архіви України*, № 4(298), сс. 165–174.

References

- Vasylenko, M., 1926. Naukova diyal'nist' Ivana Mykhaïlovycha Kamanina [Ivan Mikhailovich Kamanin's Scientific Activity]. *Zapysky sotsial'no-ekonomichnoho viddilu VUAN 1924–1925 rr.* [Notes of the Social and Economic Department of the VUAN 1924–1925] Kyiv, vol 2–3, pp. 54–64 (in Ukrainian).
- Horbyk, V. O., ed., 2005. *Vydatni diyachi nauky i kul'tury Kyieva v istoriko-kraeyznavchomu rusi Ukrainy* [Prominent figures of science and culture of Kyiv in the historical and ethnographic movement of Ukraine]. Bibliographic guide. In 2 parts. Kiev, part 1 (in Ukrainian).
- Fund 27. Inventory 3. Kyiv: The Department of Manuscripts and Textual Studies. Shevchenko Institute of Literature. NAS of Ukraine.
- Fund 16. Inventory 322. File 132. Kyiv: State Archives in the City of Kyiv.
- Fund 16. Inventory 465. File 478. Kyiv: State Archives in the City of Kyiv.
- Fund 16. Inventory 311. File 118. Kyiv: State Archives in the City of Kyiv.
- Fund 16. Inventory 465. File 4787. Kyiv: State Archives in the City of Kyiv.

Fund 304. Inventory I. File 27. Kyiv: State Archives in the City of Kyiv.

Skrypnyk, P. I. and Usenko, I. B., 2007. Kamanin Ivan Mykhaylovych. In: Smolii, V. A., ed., 2007. *Entsyklopediya istoriyi Ukrainy* [Encyclopedia of the History of Ukraine]. In 10 vols. Kyiv : Naukova dumka, vol. 4 (Ka–Kam), pp. 47–48 (in Ukrainian).

Yemets, O., 1997. Arkheohrafichna diyal'nist' I. M. Kamanina [Archeographical activity of I. M. Kamanin]. In: *Materialy yuvileynoyi konferentsiyi, prysvyachenoyi 150-richchyu Kyivskoyi arkeohrafichnoyi komisiyi, Kyiv, Sedniv, 18–21 zhovtnya 1993 r.* [Proceedings of the Jubilee Conference devoted to the 150th Anniversary of the Kiev Archeographic Commission (Kiev, Sedniv, October 18–21, 1993)]. Kyiv, pp. 168–178 (in Ukrainian).

Yemets, O., 1996. “Trudy i dni” Ivana Kamanina [“Works and Days” by Ivan Kamanin]. In: Ul'yanovs'kyy, V. and Dovha, L., eds., 1996. *Istoriya, istoriosofiya, dzhereloznavstvo* [History, Historiosophy, Source Study]. Articles, intelligence, notes, essays. Kyiv: INTEL, p. 251–268 (in Ukrainian).

Yemets, O., 1994. Uchen' Antonovycha – Ivan Kamanin [Antonovich's pupil – Ivan Kamanin]. In: Boryak, H., ed., 1994. *Akademiya pam'yati Volodymyra Antonovycha, 16–18 bereznya 1993 r.* [Academy on Memory of Volodymyr Antonovych, March 16-18, 1993 Reports and proceedings. Kyiv, p. 168–176 (in Ukrainian).

Fund 33. File 839. Kyiv: The Vernadsky National Library of Ukraine. The Institute of Manuscripts. The Department of Manuscripts Heritage, p. 3, verso.

[Kamanin, I. M.], 1928. Nevydani spomyny I. M. Kamanina pro V. B. Antonovycha [I. M. Kamanin's Unpublished Remarks about V. B. Antonovych]. *Ukrayina* [Ukraine], book 6, pp. 66–70 (in Ukrainian).

Kamanin, I., 1911. Neskol'ko slov ob istoricheskoy drame N. V. Gogolya [A few words about the historical drama of N. V. Gogol]. In: The Imperial University of St. Vladimir, 1911. *Pamyati N. V. Gogolya* [In memory of N. V. Gogol]. Collection of speeches and articles. Kyiv, pp. 91–98 (in Russian).

Skopenko, V. V., ed., 2005. *Kyivskyy natsional'niy universytet imeni Tarasa Shevchenka. Nezabutni postati* [Kyiv National Taras Shevchenko University. Unforgettable figures]. Reference edition. Kyiv: Svit uspihku (in Ukrainian).

Kryachok, M. I., 1997. Dokumenty fondu Ivana Mykhaylovycha Kamanina yak istorychne dzherele (za materialamy TsDAMLM Ukrainy) [Documents of the Ivan Mikhailovich Kamanin Foundation as a historical source (based on the materials of the TsDAMLM of Ukraine)]. In: Lyakhots'kyy, V. and Matyash, B., eds, 1997. *Ukrayins'ke arkhivoznavstvo: istoriya, suchasnyy stan ta perspektyvy* [Ukrainian archival studies: history, current state and prospects]. Kyiv, pp. 213–220 (in Ukrainian).

Mytsyk, Yu. A., 1997. Lysty I. M. Kamanina do M. S. Hrushevs'koho [I. M. Kamanin's Letters to M. S. Hrushevsky]. In: Lyakhots'kyy, V. and Matyash, B., eds, 1997. *Ukrayins'ke arkhivoznavstvo: istoriya, suchasnyy stan ta perspektyvy* [Ukrainian archival studies: history, current state and prospects]. Kyiv, pp. 209–212 (in Ukrainian).

Nahirnyak, O. R., 2005. Ukrayinoznavchyy dorobok I. M. Kamanina u strukturi Istorychnoho tovarystva Nestora-Litopystsya (kinets' XIX – pochatok XX st.) [Ukrainian studies I. M. Kamanin in the structure of the Historical Society of the Nestor-Chronicler (end of the 19th and the beginning of 20th century)]. *Zbirka naukovykh prats' Naukovo-doslidnoho instytutu ukrayinoznavstva* [Collection of Scientific Works of the Research Institute of Ukrainian Studies]. Kyiv, vol. 4, pp. 194–198 (in Ukrainian).

Panashenko, V. V., 1971. Ukrayins'kyi istoryk-arkhivist I. M. Kamanin [Ukrainian historian-archivist I. M. Kamanin]. *Ukrayins'kyi istorychnyy zhurnal* [Ukrainian Historical Journal], no. 5, pp. 100–102 (in Ukrainian).

Kuras, I. F., ed., 2003. *Providnyky dukhovnosti v Ukrayini* [Leaders of Spirituality in Ukraine]. Handbook. Kyiv: Vyscha shkola (in Ukrainian).

Sytnyk, O., 1991. Ukrayins'kyi istoryk Ivan Kamanin [Ukrainian historian Ivan Kaminin]. *Ukrayins'kyi istoryk* [Ukrainian historian], no. 1-2 (108-109), pp. 115–132 (in Ukrainian).

Bazhan, M. P., ed., 1979. *Ukrayins'ka radyans'ka entsyklopediya* [Ukrainian Soviet Encyclopedia]. In 12 vols. Kyiv, vol. 4 (in Ukrainian).

Matyash, I. B., ed., 2007. *Ukrayins'ki arkhivisty (XIX–XX st.)* [Ukrainian archivists (the 19th and 20th centuries)]. Biobibliographic guide. Kyiv (in Ukrainian).

Smoliiy, V. A., ed., 2004. *Ukrayins'ki istoryky XX st.* [Ukrainian historians of the 20th century]. Biobibliographic guide. Kyiv (in Ukrainian).

Fund 1303. Inventory 1. File 6. Kyiv: Central State Archives Museum of Literature and Arts of Ukraine, 2 pp.

Shcherbyna, V. I., 1926. Ivan Mykhalovych Kamanin yak arkhivist [Ivan Mykhalovych Kamanin as an archivist]. In: *Zapysky sotsial'no-ekonomichnoho viddilennya VUAN 1924–1925 rr.* [Notes of the Socio-Economic Department of VUAN 1924–1925]. Kyiv, vol. 2–3, pp. 44–53 (in Ukrainian).

Yakobchuk, N., 2010. Dzherela doslidzhennya biohrafiyi I. M. Kamanina [Sources of research on I. M. Kamanin's biography]. *Universytet* [University], no. 3, pp. 102–111 (in Ukrainian).

Yakobchuk, N., 2010. Dzherel'ne znachennya arkhivoznavchikh ta arkhеоhrafichnykh doslidzhen' Ivana Kamanina [Source Value of Archival and Archeographical Research by Ivan Kamanin]. *Ukrayinoznavstvo* [Ukrainian Studies], no. 3(36), pp. 72–77 (in Ukrainian).

Yakobchuk, N. O., 2012. *Dokumental'na spadshchyna I. M. Kamanina (1850–1921): istoryko-dzhereloznavchyy aspekt* [The documentary heritage of I. M. Kamanin (1850–1921): the historical-source-study aspect]. Abstract of PhD dissertation. Kyiv: NAS of Ukraine, M. S. Hrushevsky Institute of Ukrainian Archeography and Source Studies (in Ukrainian).

Yakobchuk, N., 2009. I. M. Kamanin – doslidnyk istoriyi ta kul'turnoyi spadshchyny mista Kyyeva [I. M. Kamanin – a researcher of the history and cultural heritage of Kiev]. *Naukovi zapysky* [Proceedings]. Collection of works by young scientists and graduate students. Kyiv, vol. 19, book 2, p. 1, pp. 138–149 (in Ukrainian).

Yakobchuk, N., 2008. Lystuvannya I. M. Kamanina z Hannoju Barvinok (1901–1910 rr.) u fondakh Instytutu rukopysu Natsional'noyi biblioteky Ukrayiny im. V. Vernadskoho [I. M. Kamanin's Correspondence with Anna Barvinok (1901–1910) in the funds of the Institute of Manuscript of the V. Vernadsky National Library of Ukraine]. *Naukovi zapysky* [Proceedings]. Collection of works by young scientists and graduate students. Kyiv, vol 16, pp. 302–316 (in Ukrainian).

Yakobchuk, N., 2010. Lystuvannya Ivana Kamanina z Ivanom Bilozers'kym u 1903–1909 rokakh yak istorychne dzherelo [Ivan Kamanin's Correspondence with Ivan Belozersky in 1903–1909 as a historical source]. *Ukrayinoznavstvo* [Ukrainian Studies], no. 1(34), pp. 85–90 (in Ukrainian).

Yakobchuk N. O., 2010. Lysty I. M. Kamanina do P. Ya. Stebnyts'koho [I. M. Kamanin's Letters to P. Ya. Stebnytsky]. *Pam'yatky* [Memorials], issue 11, pp. 246–261 (in Ukrainian).

Yakobchuk, N. O., 2015. Prosopohrafichnyy portret Ivana Kamanina (1850–1921) [Prosopographic portrait of Ivan Kamanin (1850-1921)]. *Arkhivy Ukrayiny* [Archives of Ukraine], no. 4(298), pp. 165–174 (in Ukrainian).